

2 (01) (2024) 35-40

ASSOS İnsan ve Toplum Bilimlerinde Araştırmalar Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/assos>

Açık Erişim

ASSOS Journal of Research in Humanities and Social Sciences

<https://dergipark.org.tr/en/pub/assos>

Open Access

Kitap Değerlendirmesi

Alp Eren TOPAL, Cumhurdan Cumhuriyete Osmanlı Düşüncesinde Saltanat ve Muhalifleri, Telemak Kitap, Kasım 2023, 1. Baskı, 114 s., ISBN: 978-625-94124-0-5

Onur USTA¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tarih Bölümü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, Türkiye

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi: 28.12.2024

Kabul Tarihi: 29.12.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Kitap İncelemesi

Öz – Bu çalışmada Alp Eren Topal'ın Cumhurdan Cumhuriyete Osmanlı Düşüncesinde Saltanat ve Muhalifleri adlı kitabının değerlendirilmesi yapılmıştır. Söz konusu eser içerik ve biçim bakımından ele alınmıştır. Kitap ile ilgili tüm yorumlar değerlendirmeyi yapan yazara aittir.

Anahtar Kelimeler: *Cumhur, Saltanat, Yeniçeriler, Tanzimat, Kitap Değerlendirmesi*

Book Review

Alp Eren TOPAL, Cumhurdan Cumhuriyete Osmanlı Düşüncesinde Saltanat ve Muhalifleri, Telemak Kitap, Kasım 2023, 1. Baskı, 114 s., ISBN: 978-625-94124-0-5

¹ Asst. Prof. Dr., Department of History, Faculty of Humanities and Social Sciences, Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale, Türkiye

Article Info

Received: 28.12.2024

Accepted: 29.12.2024

Published: 31.12.2024

Book Review

Abstract – This paper offers a critical review of a recent book called Cumhurdan Cumhuriyete Osmanlı Düşüncesinde Saltanat ve Muhalifleri, written by Alp Eren Topal. It reviews his book in terms of content and organization. All comments regarding the book belongs to the review owner.

Keywords: *Republic, Sultanate, Janissaries, Tanzimat Edict, Book Review*

¹ onurusta@comu.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author), ORCID: 0000-0001-5241-5900

Alp Eren Topal, *Cumhurdan Cumhuriyete Osmanlı Düşüncesinde Saltanat ve Muhalifleri* kitabında Türkiye’de “cumhuriyet” kavramının Tanzimat’tan önceye, 17. yüzyıla kadar, inen düşünsel bir derinliği olduğunu ortaya koymak için yola çıkar. Bu amaçla, cumhur ve cumhuriyet kavramları ile dile getirilen halk egemenliği fikrinin ilkel biçimde de olsa erken modern dönemin metinlerinde ve siyasal zihniyetinde var olduğunu göstermeye çalışır. Topal, kitabının giriş kısmında Osmanlı siyasi tarihinin durağan ve toplumsal mücadelelerden yoksun olduğu yönündeki genel kanıtı eleştirir. İngiltere kralı I. Charles’ın 1649’da tahttan indirilmesi ve idam edilmesi olayını Osmanlı padişahları özelinde yorumlayan Baki Tezcan’a değinir. Buna göre, I. Charles’ın öldürülmesi Britanya tarihinde demokrasi ve meşruti hükümet yolunda önemli bir adım olarak yorumlanırken, Osmanlı’da II. Osman’dan başlayarak 17. yüzyılda yaşanan padişahların hal’i (tahttan indirilme) vakaları ise gerilemenin bir alameti görülür. Tezcan (2012), Padişahların hal’i vakalarının bir nevi demokratikleşme veya yönetime katılımın çoğulcu hale getirilmesi çabalarının öncelleri olduğunu (*proto-democratization*) ileri sürer. Tezcan’ın öncesinde Cemal Kafadar (2007), çoğu kez padişahların hal’i ile sonuçlanan 1622-1730 arasında yeniçerilerin başını çektiği İstanbul ayaklanmalarını “yeniçerilerin anayasal hareketleri” olarak nitelendirir. Topal bu kitabında; Osmanlı’da siyasi iktidar ve toplumsal muhalefet üzerine odaklanan Baki Tezcan, Cemal Kafadar, Aslıhan Gürbüz ve Şerif Mardin gibi modern araştırmacıların çalışmalarının bir sentezini okuyucuyla buluşturur. Topal, Türkiye’de cumhuriyetin düşünsel arka planına dair tarih yazımındaki eksikliğe dikkat çekerek cumhuriyet kavramının ortaya çıkışına dair 16. yüzyıl Osmanlı Türkçesi metinlerine kadar uzanan bir arkeoloji çalışması ve bir kavram tarihi önerisi sunar.

Kitabın birinci bölümünde (s. 23-26) Topal, *cumhûr* kelimesinin anlamının erken modern dönem metinleri içerisinde geçirdiği değişimi ele alır. Buna göre, *cumhûr* 16. yüzyılda “alelade insan topluluğu, kalabalık ve belirli bir cemiyete aidiyet” gibi farklı anlamlara gelir. 17. yüzyılın sonuna doğru ise “çoğunluk ve önde gelenler” anlamlarını çağrıştıracak daha zengin bir semantik içeriğe kavuşur.

İkinci bölümde (s. 27-45) ise yazar, *cumhûr* kelimesinin 17. yüzyılın krizleri içerisinde bir yandan hoşnutsuz yeniçeri ve sipahi kalabalığını tanımlamak için kullanılırken, bir yandan da “bir şikâyet çerçevesinde bir araya gelmiş insan kalabalığı” anlamına geldiğini belirtir. Bu bölümde *cumhûr* ile iç içe geçen yeniçeri muhalefetinin failliğini inşa eden söylem ve kavramların 17. yüzyıl Osmanlı devlet ve toplumu üzerine kaleme alınan ve yukarıda bahsi geçen modern çalışmalar üzerinden izi sürülür. Buna göre 16. yüzyılda Osmanlı’da devlet ve toplum düzeninin belirgin bir unsuru olan klasikleşmiş askerî-reâya ayrımı 17. yüzyılda giderek müphem hale gelir. Bununla birlikte sultanın cismaniliğinde somutlaşan devlet otoritesine “kulluk” biçiminde bağlılık sorgulanır. “Kul olmaya” yönelik eleştiriler ve tepki Yeniçerilerin başını çektiği İstanbul ayaklanmalarında sıklıkla dile getirilir. Yazar, 17. yüzyılda giderek artan biçimde hür doğmuş Müslümanların Yeniçeri Ocağı’na girmeleri ile İslam akaidinde bir Müslümanın bir başka Müslümana kul olamayacağı ilkesinin yarattığı gerilimi dönemin kaynakları üzerinden gösterir. Yine bu bölümde yazar, Mardin’e atıf yaparak Sultan ile kulları olan Yeniçeri Ocağı arasında “zımni bir sözleşme” olduğunun altını çizer. Sözleşme kavramı Yeniçeri Ocağı ve benzer diğer Osmanlı kurumlarının bir *ethos*’a sahip olduğunu vurgulamak için kullanılır. Yazar, II. Osman’ın Yeniçeri Ocağı’nın cari olan usul ve ilkelerini çiğnemesi ve böylelikle sözleşmeyi ihlal etmesi neticesinde “kulları” tarafından tahttan indirilip katledildiğini okuyucuya hatırlatır. İsyancılar ile II. Osman’ın yerine tahta geçen Sultan Mustafa arasında yeni bir zımni sözleşme akdedildiği ileri sürülür. II. Osman’ın katli vakasına birinci elden tanıklık eden Hüseyin Tuği isimli bir yeniçerinin yazmış olduğu *Musibetnâme* adlı eserde geçen “bey’at” kavramına dikkat çekilir. Buna göre; isyancılar, ulemayı ve isyanın diğer aktörlerini Sultan Mustafa’ya “bey’at” etmeye zorlamıştır. Fakat yazar, “bey’at” ya da “bîat” kavramının sözlük anlamı itibarıyla bir kimsenin hâkimiyetini tanıyıp ona uymak anlamına geldiği için müteakabiliyet minvalinde bir anlam barındırmayacağını kabul eder. Dolayısıyla “bey’at” kavramı tahta yeni çıkan sultanın ocağın cari olan usul ve ilkelerine ne şekilde riayet edeceğine dair bir sözleşme akdine ya da taahhüt etme durumuna işaret etmez. Bu nedenle yazar, Sultan ile *cumhûr* arasındaki zımni sözleşmenin “bey’at” kavramı çerçevesinde ne şekilde tezahür edeceğine dair herhangi bir yorum ve çıkarım sunmamaktadır. Yazar ikinci bölümü bitirirken cumhurun sadece

Yeniçerilere özgü bir kavram olmadığını 17. yüzyıl boyunca farklı kentli isyanlar çerçevesinde “siyasi amaçla bir araya gelmiş kalabalık” anlamını kazandığını belirtir.

Üçüncü bölümde (s. 47-57), II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ile Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve efradının öldürülmesi ile sonuçlanan 1703 Edirne Vakasının cumhur kavramının serencamı içinde II. Osman'ın katli kadar önemli bir yer tuttuğu vurgulanır. Vakayinamesinin son cildinde Edirne Vakasını anlatan Mustafa Naima'dan bahisle ayaklanmaya önderlik eden Çalık Ahmed adlı bir yeniçeri ağasının Osmanlı hanedanına son vererek padişahlık idaresi yerine Yeniçerilerin güdümünde Cezayir ve Tunus Ocaklarına benzeyen bir *cumhûr* yani çoğunluk yönetimi kurmaya niyetlendiği anlatılır. Topal, Naima vakayinamesinin 19. yüzyıl aydın ve bürokratları tarafından okunan bir eser olduğunu söyler. Bu bakımdan Edirne vakasında cumhur kavramının halk egemenliği biçiminde somutlaşan bir anlam kazanmasından dolayı Naima okumalarının daha sonra meşrutiyet tartışmaları için bir tür düşünsel altyapı hazırlamış olduğunu ileri sürer. Bu bölümde özellikle 18. yüzyılda cumhur kavramının siyasetin hem nesnesi hem de öznesi olabilen Sünni Müslüman çoğunluğa dayalı bir “kamu” ya işaret ettiğini ileri süren yazar, devlet kavramının sadece merkezde değil aynı zamanda taşrada da saltanattan soyutlanmış ve kamu nezdinde İslam ile özdeşleşmiş olduğunu gösteren belgesel deliller ortaya koymuştur.

Dördüncü bölümde yazar (s. 59-67), 1770'lerde yapıldığı tahmin edilen Makyavel'in Prens'i ile Prusya Kralı Büyük Frederik'in Prens'e reddiyesini içeren Fransızca bir metnin tercümesinde *republic* kelimesinin geniş bir anlam yelpazesinde (cumhur, cumhuriyet, devlet-i cumhûriye, idâre-i cumhûriye, kavâid-i cumhûriye) Osmanlı Türkçesi'ne çevrildiğine dikkat çeker. Fransız Devrimi ile cumhur kavramının Osmanlı bürokrasisi tarafından artık daha geniş bir anlamda kullanıldığını söyleyen yazar Yunan ve Sırp ayaklanmaları için isyancıların râiyyet (yönetilenler) olmaktan çıkıp cumhur olmak niyetinde olduklarının bürokratik yazışmalarda açıkça ifade edildiğini gösterir. Cumhur kavramının III. Selim'in reform ve merkezileşme çabalarının bir bütünü olan Nizam-ı Cedid hareketinin çalkantıları içinde bir dönüşüme uğradığı yazarın bu bölümdeki bir diğer tespiti. 1808 tarihli Sened-i İttifak'ın arifesinde genç şehzade II. Mahmud'a lalalarından ismi belli olmayan birisinin yazdığı bir ıslahat layihasına dikkat çeken yazar, III. Selim'in etrafında toplanan Nizam-ı Cedid taraftarı ıslahatçı kliğin esas gayesinin Sultan'ın iktidarını sınırlandırıp devleti bir cumhuriyete çevirmek olduğu yönünde kuşku ve kaygıların olduğunu kaydeder. Söz konusu layiha dile getirdiği endişeden önce Naima'dan ilhamla 1703 Edirne isyanından da bahsetmesi saltanatın zayıflaması durumunda bir tür halk hükümetinin yönetimi devralacağına dair bir evham olduğuna işaret etmesi bakımından kayda değerdir. Fakat yazar, layihanın kaydettiği endişenin Nizam-ı Cedid'in yarattığı gerilim ve buhranın faturasının ıslahatçılara kesilmesine yönelik bir siyasi manevranın yansıması olduğunu belirtir. Nizam-ı Cedid taraftarı ıslahatçıların bir cumhuriyet rejimi kurmayı hedeflemediklerinin de altını çizer. Nizam-ı Cedid'e dair yerinde bir tanımlama yapan yazar, Nizam-ı Cedid ile ıslahatçıların saraydan iyice kopmuş ve çevreye yayılmış olan iktidarın Sultanın mutlak olarak hükümran olacağı bir modelde tekrar sarayda toplanmasını istediklerini belirtir. Bu bakımdan, Osmanlı merkezi iktidarına meydan okuyabilecek Yeniçeri liderliğindeki muhalefet ile ayanların taşradaki iktidarlara Nizam-ı Cedid hareketinin tam anlamıyla karşısında yer aldığı bu bölümde belirtilen bir başka husustur.

Beşinci bölümde yazar (s. 69-91), Yeniçeriliğin Osmanlı toplumunda siyasi bir temsil mekanizması olarak cumhur kavramı ile iç içe geçtiğini belirterek II. Mahmud'un Yeniçeriliği ilgasının siyasi iktidarın mutlak otoritesini güçlendirecek uygun bir zemin yarattığına değinir. Bu zemini destekleyecek diğer gelişmeler ise ayanların gücünün kırılması ve evkaf ve meşayihin devlete bağlanması idi. Bu bölümde, Yeni Osmanlılar adıyla bilinen aydın grubunun Tanzimat idaresinin baskıcı tavrını eleştirirken geçmişe dönük gözlemlerinde Yeniçerileri devlet karşısında toplum lehine siyasi bir temsil mekanizması olarak kabul ettikleri aktarılır. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Sarıyerli Hoca Sadık Efendi gibi yazar ve devlet adamlarının Yeniçerileri tüm aşırılıklarına rağmen siyasi bir muhalefet olduklarını yâd eden pasajlarından örnekler verilir. Yazar, 1840'larda toplanan havadis jurnallerinde cumhur kelimesinin “şikâyeti olan bir kalabalık oluşturmak” anlamında ve dönemin Arapça metinlerinde de “halk” anlamında artık açıkça kullanıldığını

gösterir. Buna rağmen Tanzimat idaresi, Yeniçerilik ile özdeşleştiği için bilinçli bir tercihle *cumhûr* kelimesini kullanmaktan kaçınır ve bunun yerine *umûm-ı âmme* kelimesini tercih eder. Tanzimat idaresine karşı ilk örgütlü isyan olan 1859 Kuleli Vakasında isyancılar eylemlerini meşrulaştırmak için cumhurun katılımına muhtaç olduklarını beyan etmiştir. Burada yazar *cumhûr* ve *umûm-ı âmme* kelimelerinin aynı şekilde “kamu” anlamına gelmesine rağmen *cumhûr* kelimesinin siyasi iktidarın muhalifleri tarafından isyancı bir dilin ögesi olarak tercih edildiğini gösterir.

Beşinci bölümün devamında (s. 77-84) yazar, cumhur kavramına ve cumhuriyet idaresi fikrine ilişkin Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'nin görüşlerini derleyip karşılaştırarak ilerler. Yeni Osmanlılara göre 19. yüzyıl öncesi Osmanlı siyasetinde, Montesquieu'nün güçler ayrılığı ilkesine benzer biçimde, yasama (kudret-i teşri) ve yürütmenin (kudret-i tenfiz) birbirinden ayrı zımni olarak iktidarı denetlediği bir durum söz konusuydu. Bu kavrayışta yasama görevi ulemaya atfedilir ve saraya karşı yeniçeriler ulemanın baş müttefikidir; fakat yeniçeriliğin ilgasından sonra muhalefet zeminlerini yitiren ulemanın Tanzimat idaresi altındaki hali ve yasamanın iyice Babıali güdümüne girmiş olması Yeni Osmanlıların kaygı ile bahsettiği bir durumdur. Ziya Paşa, Osmanlı Devleti gibi tek bir şahsın idaresinde vücut bulan yönetim biçimlerinin tüm eşitsizlikler, adalet sorunları, güvenlik ve asayiş sıkıntıları ve fakirliğin kaynağı olduğunu vurgular. Ali Suavi ise yönetim biçimi fark etmeksizin cumhurun çıkarlarını şahsi menfaatin önünde tutan yönetimlerin en meşru idare olduğunu düşünür. Ayrıca, Ali Suavi çoğunluğun menfaatinin şahsi çıkarlar aleyhine gözetildiği müddetçe bir İslam devletinin cumhuriyet sayılabileceğini söyler.

Yazar beşinci bölümü bitirirken (s. 85-88) cumhuriyet tartışmalarında daha radikal bir siyasi söyleme sahip Mehmet, Reşad ve Nuri Beylerin 1870'te Cenevre'de çıkardıkları kısa ömürlü *İnkılâb* gazetesinde yer alan görüşlerine yer verir. *İnkılâb* gazetesi çevresi Yeni Osmanlılar gibi kanun ve temsil yokluğundan şikâyet eden ıslahat önerileri sunmayı yetersiz görürler. Bunun yerine inkılâpçı bir söylem ile Sultan Abdülaziz'e ve padişahlığa karşı açıktan bir saldırı başlatırlar. Yazar son kısımlarda (s. 88-91) Sarıyerli Hoca Sadık Efendi, Hersekli Arif Hikmet ve Teodor Kasap gibi gölgede kalmış; fakat sıkı bir hürriyet sevdalısı ve saltanat karşıtı olan yazarların eserlerinden kısa pasajlar sunar.

Alp Eren Topal'ın bu kitabının en ayırt edici özelliği, siyasi katılım ve iktidarın sınırlanması üzerine 17. yüzyıldan Tanzimat sürecine kadar süregelen bir tartışma olduğunu göstermesidir. Cumhur kelimesinin serencamı bu tartışmanın somut bir delilidir. Kitabın sonuç bölümünde (s. 93-108) yazar, Osmanlı siyasi düşünce tarihine ve Türkiye'de Cumhuriyet'in kavranmasına ve içselleştirilmesine ilişkin önemli çıkarımlarda bulunur. Örneğin, 1703 isyanında *istiklâl* kelimesi *cumhûrun* tam karşısında sultanın tek başına olan iktidarını tanımlarken, 1876'daki ilk Meclis-i Mebusan'dan itibaren *istiklâl* kelimesi devlet bağımsızlığı anlamında kullanılagelmiştir. Yazar, *istiklâl*'in 1923'te imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde yabancı işgalinden kurtulmuş devlet bağımsızlığı anlamında kullanıldığını ve böylece saltanatın iktidarının devletin iktidarı ile ikame edildiğini ifade eder. Bu bakımdan 1923'te kurulan Cumhuriyet'in bir bireysel özgürlükler ve siyasi katılım meselesi olarak değil de yabancı işgalci iktidarların nüfuzundan kurtuluş ve uluslararası arenada bir siyasi bağımsızlık meselesi olarak kavrandığını belirtir. Yazarın bu saptaması kitabın girişinde bahsedilen Cumhuriyet'in maziye doğru uzanan düşünsel arka planına dair çalışmaların son derece sınırlı olmasının nedenini açıklayabilir.

Son olarak yazarın Osmanlı siyasi düşüncesini anlama çabasına ilişkin öne sürdüğü söylem analizinden bahsetmek gerekmektedir. Yazara göre; Osmanlı siyasi düşüncesi iki söylemin diyalektik rekabeti arasında şekillenmiştir. Birincisi, Sultanın mutlak egemenliğini (istiklâl) esas alan ve iktidarını ilahi bir otoriteye atıfla meşrulaştıran hiyerarşik bir söylem iken; diğeri ise, cemiyetin yatay örgütlenmesini önceleyen, iktidarın sınırlarını hatırlatan ve ideal biçimde insanların Allah karşısındaki mutlak eşitliği prensibine dayanan bir söylemdir.

Kavram tarihçiliği açısından örnek ve öncü sayılabilecek olan bu eser, kısa boyutuna rağmen Türk Düşünce Tarihine dolu bir katkı sunmaktadır.

Yazar Katkıları

Yazar makalenin son hâlini okudu ve onayladı.

Çıkar Çatışması (Zorunlu)

Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Kaynakça

- Kafadar, C. (2007). The Janissaries and Other Riff-Raff of Ottoman Istanbul: Rebels without a Cause? *Identity and Identity Formation in the Ottoman World: A Volume of Essays in Honor of Norman Itzkowitz*, Baki Tezcan and Karl Barbir (ed.), University of Wisconsin Center of Turkish Studies, Madison, s. 113-134.
- Tezcan, B. (2012). The second Ottoman Empire: political and social transformation in the early modern world. New York, Cambridge University Press.
- Topal, A.E. (2023). Cumhurdan Cumhuriyete Osmanlı Düşüncesinde Saltanat ve Muhlifleri. Telemak Kitap, İstanbul.